

Ο ΕΝ ΣΙΚΕΛΙΑ, ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΟΝ ΑΙΩΝΑ

Ἀπὸ τῶν πρώτων ῥωμαϊκῶν χρόνων, καθ' ἃ μνημονεύει ὁ Διόδωρος, αἱ τὴν Σικελίαν οἰκοῦντες ἀναμιγνύμενοι μετὰ τῶν ἀπανταχοῦ τῆς παραθαλασσίας πλεοναζόντων ἐλλήνων ἀποίκων, ἀπέμαθον τὴν ἰδίαν αὐτῶν βαρβαρικὴν φωνήν, τὴν δὲ ἐλληνικὴν παραδεχθέντες καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξέλληνισθέντες, ἤλλαξαν καὶ τὸ ἐθνικὸν αὐτῶν ὄνομα καὶ προσηγορεύθησαν Σικελιώται.

Ὁ ἐλληνικὸς οὗτος τῆς Σικελίας ἐθνισμὸς ἐξηκολούθησεν ἕκτετε ἀμιγῆς μέχρι τέλους τοῦ πρώτου Καρχηδονικοῦ πολέμου, ὅτε τῆς νήσου κατὰ κράτος ῥωμαϊκῆς ἐπικρατίας, ἤρχισε καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς γλώσσης νὰ γίνηται χρῆσις ἐνικχοῦ, ἐν τοῖς κυβερνητικοῖς κύκλοις· ἀλλὰ μετὰ τῶν κατοίκων ἐπεκράτει ἡ ἀνέκαθεν ἐλληνικὴ γλώσσα, καθ' ὅσον μάλιστα οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς Σικελιώται ἐξηκολούθουν καὶ μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ 7' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος νὰ ἐμμένωσιν εἰς τὴν πατρίαν λατρείαν τῶν ἐθνικῶν θεῶν, ἐν ᾧ οἱ ἐν ταῖς πόλεσιν εἶχον πρὸ πολλοῦ παραδεχθῇ τὰ χριστιανικὰ δόγματα καὶ τοῦ Χριστοῦ τὴν λατρείαν.

Ἡδὴ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα εἶχεν ὀργανωθῇ ἡ Σικελικὴ Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν κατὰ καιροῦς ἀρχιεπίσκοπον Ῥώμης, ὅστις ἐχειροτόνει καὶ ἀπέστελλε τοὺς σικελοὺς ἐπισκόπους, μέχρι μεσοῦντος τοῦ Η' αἰῶνος· ἀλλ' αἱ ἐκκλησιαστικαὶ ἀκολουθίαι καὶ ἡ ἱερὰ λειτουργία ἐτελοῦντο ἐν τῇ ἐγγωρίῳ ἐλληνικῇ φωνῇ, κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ἐτι μάλλον ἐνισχύθησαν τὰ ἐν τῇ πολιτείᾳ καὶ θρησκείᾳ τῆς Σικελίας ἐλληνικὰ στοιχεῖα, ὅτε κατὰ κράτος τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Δύσεως (476), αἱ χῶραι τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας καὶ ἡ Σικελία συνετάχθησαν τῇ αὐτοκρατορίᾳ τῆς Ἀνατολῆς, ἐξακολουθούσης ὁμῶς πάντοτε τῆς τοῦ κατὰ καιροῦς Ῥώμης ἀρχιερέως ἐποπτείας ἐπὶ τῶν τῆς Ἀπουλίας, Καλαβρίας καὶ Σικελίας ἐκκλησιῶν.

Καθ' ὅλον τὸν Ζ' αἰῶνα τὰ μοναστήρια τῆς Σικελίας ἡμιλλῶντο πρὸς ἐκεῖνα τῆς Ῥώμης ὡς πρὸς τὰ πλούτη, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν αὐ-

τοῖς βιούντων μοναχῶν, τὴν μάθησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, τὴν ὀρθόδοξον τῆς πίστεως διδασκαλίαν καὶ τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων τὴν ἐπιμέλειαν, ἅτινα ἐν Σικελίᾳ ἐκαλλιεργοῦντο ἐπιτυχέστερον ἢ ἐν Ῥώμῃ.

Οὕτω συνέβη νὰ ἀναβῶσιν ἐπὶ τὸν θρόνον Ῥώμης Ἕλληνες Σικελοὶ ἢ ἐν Σικελίᾳ ἐκπαιδευθέντες Καλαβροὶ καὶ Καμπανοὶ ἐλληνίζοντες πάπαι, οἱ Θεόδωρος ὁ Α΄, Βιταλιανός, Ἀγάθων, Λέων ὁ Β΄, Ἰωάννης ὁ Ε΄, Κόνων, Σέργιος ὁ Α΄, Ἰωάννης ὁ ΣΤ΄, Ἰωάννης ὁ Ζ΄, Ζαχαρίας καὶ Στέφανος ὁ Δ΄.

Καὶ αὐτὸς ὁ θρόνος Ἀντιοχείας ἔσχε κατὰ τὸν Ζ΄ αἰῶνα δύο πατριάρχας ἐκ Σικελίας, Θεοφάνην τὸν πρῶτον ἀρχιμανδρίτην Βαίᾱς, καὶ Κωνσταντῖνον, τὸν πρῶτον διάκονον τῆς ἐκκλησίας Συρακουσῶν.

Ἡ τοιαύτη ἐν Σικελίᾳ ἐπίδοσις καὶ προαγωγή τοῦ ἐλληνισμοῦ ἔτι μᾶλλον ἐξεδηλώθη, ὅτε, κατὰ τὸν Η΄ αἰῶνα ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς Λέων ὁ Ἰσχυρὸς, ἐν ἔτει 733, ἤρξατο τῆς ἐκκλησιαστικῆς μεταρρυθμίσεως, καὶ ὅτε ἡ σικελικὴ ἐκκλησία ὑπῆχθη ὀριστικῶς ὑπὸ τὴν τοῦ Κωνσταντινουπόλεως πατριάρχου ἱεραρχικὴν δικαιοδοσίαν.

Ἐκτοτε μέχρι Ἰουστινιανοῦ οὐδὲν ἄλλο στοιχεῖον ἐπῆλθεν ἵνα ἀναμιχθῇ τῷ ἐλληνοσικελικῷ, εἰ μὴ εὐάριθμοί τινες ἐν ταῖς πόλεσιν Ἰουδαῖοι, οἵτινες, εἰ καὶ ἐν ἄκρᾳ ἀνοχῇ καὶ προσωπικῇ ἐλευθερίᾳ βιοῦντες, διὰ τὸ μισαλλόθρησκον αὐτῶν ἐτέλουν ἀεὶ τῶν λοιπῶν κατοικῶν ἀποκεχωρισμένοι.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς κατακτήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων, πολλοὶ κατὰ καιροὺς ἐπῆλθον βυζαντινοὶ ἔποικοι εἰς τὴν Σικελίαν, οἵτινες μετέδωκαν τῷ ἰθαγενεῖ ἐλληνικῷ ἔθνισμῳ τὰ αὐτὰ ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἐν Εὐρώπῃ τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἐλληνικῶν χωρῶν βυζαντινὰ στοιχεῖα. Ἦσαν δὲ οἱ ἔποικοι οὗτοι τῆς κυβερνήσεως λειτουργοὶ μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των, στρατιωτικοί, ἀξιωματικοί, καὶ φρουραὶ ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν καὶ μικρασιατικῶν θεμάτων μετατοπιζόμενοι εἰς τὰς ὀχυράς τῆς Σικελίας πόλεις· εἰκονολάτραι φεύγοντες τὴν ἐν τοῖς ἀνατολικαῖς θέμασι τῆς αὐτοκρατορίας εἰκονομαχίαν· σμῆνη μοναχῶν καὶ μοναζουσῶν, διωκόμενοι ἐκ τῶν ἐν τῷ λοιπῷ βυζαντινῷ κράτει καταλυθέντων μοναστηρίων· κοινότητες ὁλόκληροι στασιάζουσαι κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀρχῆς καὶ κατακρατηθεῖσαι, ἔπειτα δὲ διὰ ποινὴν ὡς δουλοπάροικοι εἰς Σικελίαν ἀποπεμφθεῖσαι. Τούτοις προσθετέα καὶ τὰ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Ἀράβων ἐκ τῶν ἐλληνικῶν νήσων πειρατικῶς ἀρπαζόμενα καὶ εἰς Σικελίαν ἀγόμενα πλήθη.

Τοῖς ὀλίγοις λατινιστὶ λαλοῦσιν Ἰταλοῖς ἀναμέσον τῶν κοινῇ τὴν ἑλληνικὴν ὁμιλούντων Σικελιωτῶν ἀποβλέπων Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (911-959), διακρίνει τοὺς τὴν νῆσον οἰκοῦντας, πρὸ τῆς κατακτήσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων, εἰς Ἰταλοὺς καὶ εἰς Ἑλληνας, τοὺς καλουμένους Σικελιώτας. Ἄλλως τε καὶ ἐκ τῶν ἀπὸ τῶν πρώτων Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων μέχρι τέλους τοῦ Γ' αἰῶνος σωζομένων μνημείων, ἐπιγραφῶν, παπύρων καὶ περιγραμμῶν, ὀλίγιστα καὶ σπάνια εἶνε τὰ ἐν λατινίδι φωνῇ, τὰ δὲ πλεῖστα εἶνε ἑλληνιστὶ γεγραμμένα, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ἀναφερόμενα πρόσωπα, ἐκτὸς εὐαρίθμων Ῥωμαϊκῶν, φέρουσιν ὀνόματα ἑλληνικά.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ Γ' αἰῶνος, παρὰ τοὺς Ἑλληνας κατοίκους τῆς Σικελίας, ὁ πάπας Γρηγόριος ὁ μέγας ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ μνημονεύει καὶ λατίνων μετοίκων, οἵτινες φεύγοντες τὴν λογγοβαδικὴν τυραννίδα καὶ ἀναχωροῦντες τῆς Ἰταλίας συχνοὶ μετῴκίζοντο ἐν Σικελίᾳ. Ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς τῆς νήσου χρονικοῖς, ἀπὸ τοῦ Γ' μέχρι τοῦ Η' αἰῶνος, παρὰ τὰ παμπληθῆ ἑλληνικὰ μοναστήρια τῆς τοῦ ἁγίου Βασιλείου τάξεως, ἀναφέρονται καὶ ὀλίγιστά τινα λατινικά τὸν τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου ἀκολουθοῦντα κανόνα· ἀλλὰ μεσοῦντος τοῦ Η' αἰῶνος, ὅτε ἡ σικελικὴ ἐκκλησία ὑπήχθη ὀριστικῶς ὑπὸ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικὴν δικαιοδοσίαν, οὐδὲν ὅπως ἀπαντᾷ ἡ Λατινικὴ ὡς γραφομένη γλῶσσα καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς ἐγγράφοις ἐπικρατεῖ ἀποκλειστικῶς ἡ Ἑλληνική.

Ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου οἱ λαοὶ τῆς Σικελίας, οἵτινες ἕως τότε, εἰ καὶ ἑλληνίζοντες τὴν φωνήν, ἠκολούθουν τῆς ὀρθοδοξοῦσης Ῥώμης τὴν περὶ εἰκόνων διδασκαλίαν, ἐτέλουν ἐμπαθέστατοι εἰκονολάτραι καὶ περιεφρόνουν τοῦ αὐτοκράτορος τὰς περὶ καθαιρέσεως τῶν εἰκόνων διαταγὰς (726). Ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἀπῆντα δι' ἐπιβολῆς νέων βαρέων δασμῶν (733), καὶ διὰ τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ σικελικοῦ κλήρου ὑπὸ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰκονομάχον τότε πατριαρχικὴν ἐξουσίαν. Ἀλλ' οἱ Σικελοὶ, εἰ καὶ ὑπαγόμενοι τῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει βυζαντινῇ ἐκκλησίᾳ, προέκρινον ὅμως τὸν διὰ μαρτυρίου θάνατον παρὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων τὴν καθάρεσιν καὶ καταστροφὴν. Ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Κοπρωνύμου ἐμαρτύρησεν Ἀντίοχος, πατρίκιος Σικελίας, ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ἐν Κωνσταντινουπόλει (766), καὶ Ἰάκωβος ὁ Καπάνης ἐπίσκοπος, ὑπομείνας τὸν διὰ πείνης καὶ δίψης θάνατον (772) διὰ τὴν προσκύνησιν τῶν εἰκόνων. Ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ καὶ ἐπὶ Θεοφίλου ἐμαρτύρησε Μεθόδιος ὁ Συρακούσιος, ἕξ ἔτη βιώσας δεσμώτης ἐν ὑπογείῳ μετὰ παρακειμένων σωμάτων νεκρῶν (821-836). Ἰωσήφ ὁ

ὕμνογράφος κατεδικάσθη (820) εἰς ὑπερρίαν εἰς Κρήτην, καὶ εἴκοσι ἔτη ἔπειτα εἰς τὰς ἀπωτάτας τῆς Μαιώτιδος λίμνης ἀκτὰς.

Ἄλλως τε μόνην τὴν παθητικὴν ταύτην ἀντίστασιν ἀντετάξαντο οἱ Σικελοὶ κατὰ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει εἰκονομάχων αὐτοκρατόρων, οὐδέποτε στασιάζοντες ἐν ὀχλαγωγίαις καὶ ὅπλοις· ἀλλὰ καὶ οὔτε δυνατόν ἦτο νὰ φθάσωσι τὰ πράγματα μέχρι τοιαύτης ἀκμῆς, διὰ τὸ πολυκρίθμον τότε τῶν ἐν Σικελίᾳ στρατιωτικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἀπανταχοῦ τῆς νήσου φρουρίων, ὧν τὰ μὲν ἐμεγαλύνοντο, τὰ δὲ νεωστὶ ἀνεγείροντο, οὐχὶ δι' ἀποτροπὴν τῶν ληϊζόντων τὰς θαλάσσας Ἀράβων, ὅσω δι' ἐκφόβισιν τῶν ὀρθόδοξων εἰκονολατρῶν.

Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα οὐδαμῶς ἐχαλαρώθη τῶν Σικελῶν ἡ ὀρθόδοξος πίστις, οὐδὲ ἐπαυσαν ὑπακλίων ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος ὑπὲρ τῆς τῶν ἱερῶν εἰκόνων λατρείας· μόνη ἐξηλείφθη παντελῶς ἡ τῆς Ῥώμης λατινικῆς ἱεραρχίας, καὶ ὁ σικελικὸς κληρὸς ἀσμένως ὑπετάγη καὶ συνεμειρώθη τῇ ὁμοεθνεῖ ἑλληνιζούσῃ βυζαντινῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ μάλιστα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Θεοφίλου, καὶ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων παρὰ τῆς αὐτοκρατορίσσης Θεοδώρας (842-854), ἐν μέσῳ τῶν κατακτήσεων τοῦ ἡμίσεος τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, καὶ ἀναφυομένου, μεταξὺ Ἰγνατίου Πάπα Ῥώμης καὶ Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ σχίσματος τῶν ἐκκλησιῶν (857).

Στάσις ἐμφύλιος τοῦ ἐν Σικελίᾳ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς κατακτήσεως τῆς νήσου ὑπὸ τῶν Ἀράβων τῆς Τύνιδος, τῶν λεγομένων Ἀγλαβητῶν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου σχεδὸν Ἰωάννου τοῦ Διακόνου, οἱ Συρακούσαιοι, μετὰ τὴν ἀνάβασιν εἰς τὸν βυζαντινὸν θρόνον Μιχαὴλ τοῦ Τραυλοῦ (821), ἐξεγεσθέντες εἰς ἀποστασίαν ὑπὸ Εὐθυμίου τινὸς τουρμάρχου, ἀπέκτειναν τὸν πατρίκιον αὐτῶν Γρηγορίν, ὁ δὲ αὐτοκράτωρ πέμψας νέον στρατόν, κατέβαλε τὴν ἀνταρσίαν. Ὁ Εὐθύμιος κατὰφυγὼν εἰς Ἀφρικὴν μετὰ γυναικὸς καὶ τέκνων, ἐπέστρεψεν ἀκολούθως μετὰ στρατιᾶς ἐπικούρων Σαρακηνῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κριτοῦ αὐτῶν Ἀσαδ υἱοῦ τοῦ Φωράτ (827), καὶ προσέβαλε τὴν Σικελίαν. Δι' ἀραβικαὶ ὀρδαὶ καταδραμοῦσαι τὴν νήσον ἐπὶ τέσσαρα ἔτη, κατέλαβον ἐπὶ τέλους τὸν Πάνορμον (831), τὴν Μεσσήνην (843), τὰς Συρακούσας (878) καὶ τὸ Ταυρομένιον (902).

Ἄλλὰ καὶ ὑπ' αὐτὴν τῶν Σαρακηνῶν τὴν καταδυναστείαν (827-1090) ἤκμαζεν ὁ ἐλληνικὸς τῶν Σικελῶν ἐθνισμός, καὶ μόλις ἤρχισε νὰ φθίνῃ ἐπὶ τῶν Νορμαννῶν κατακτητῶν μέχρις οὐ ἐξέπνευσεν ὁλοτελῶς ἐπὶ τῶν Ἀνδεγαυῶν. Ἐν Μεσσήνῃ μάλιστα, καὶ ἀπανταχοῦ

τῆς βορειοανατολικῆς παραθαλασσίας, οὐχὶ μόνον ὁ ἑλληνισμὸς ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πρὸς τὴν ἐν Βυζαντίῳ ἐκκλησίαν καὶ πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας τῆς Ἀνατολῆς πίστις ἐξηκολούθει ἀκριβῶς, καὶ εἶχε τόσῳ ῥιζωθῇ, ὥστε ἡ ὀρθόδοξος βυζαντινοσελικὴ ἐκκλησία μετὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπερέβηκε καὶ αὐτὴν τὴν ἐπὶ Νορμαννῶν ἐκλατίνισιν τῆς λοιπῆς Σικελίας, ὑπέκυψε δὲ τότε μόνον, ὅτε κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα νέα εἰσβολὴ Ἰταλῶν ἐποίκων κατέκλυσε τὴν νῆσον, καὶ ὅτε κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα ἡ Σικελία ἐγένετο ὑποχείριος τῶν Ἀνδεγκυῶν.

Οἱ Ἀράβες κατακρατήσαντες τῆς Σικελίας, ὠκειοποιήθησαν ὀρισμένους τινὰς πόλεις καὶ κώμας μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς φρουρίων καὶ πύργων, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς χώρας, τὸ ἡμῖς σχεδὸν τῆς νήσου πρὸς ἀνατολάς, ἀφῆκαν τοῖς ὑποταχθεῖσι Σικελοῖς εἰς πανταλὴ ἰδιοκτησίαν, ἀρχοῦμενοι μόνον εἰς τὴν πρὸς τῶν ἐγγυφίων ἀναγνώρισιν τῆς ἀραβικῆς ἐπικυριαρχίας, καὶ τὴν εἰσπραξίν, πρὸς ὄφελος τῶν κατακτητῶν, τοῦ κεφαλικοῦ καὶ τοῦ ἐπὶ τῆς ἰδιοκτησίας φόρου. Κατὰ τὰ ἄλλα, αἱ ἐγγυφιοὶ κοινότητες ἀφίνοντο ἐλεύθεραι ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν αὐτῶν ὀργανισμόν, τὸ θρήσκευμα, τὴν γλῶσσαν καὶ τὸν ἐθνισμόν. Ἐνὶ λόγῳ, οἱ ὑπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς χρηματίζοντες Σικελοὶ ὀλιγίστον κατεδυναστεύοντο παρ' αὐτῶν· ἐξ ἅπαντος ὀλιγώτερον παρ' ὅτι οἱ λοιποὶ Ἰταλιῶται τῆς Καλαβρίας καὶ Ἀπουλίας παρὰ τῶν Φράγκων καὶ Λογγοβαρδῶν.

Ἐπὶ τῶν εἰκονομάχων τοῦ Βυζαντίου αὐτοκράτορων, πλεῖστοι Σικελοὶ κληρικοὶ εὗρον τὸν διὰ μαρτυρίου θάνατον μαχόμενοι ὑπὲρ τῶν εἰκότων· ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν Σαρακηνῶν αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ μοναστήρια ἔμενον ἀπαράβιαστα καὶ φόρου ἐλεύθερα, καὶ πᾶσι τοῖς ἱερατευομένοις καὶ μοναχοῖς ἐχρίζετο ἡ ζωὴ καὶ περιουσία. Ὀλιγίστοις ἐκ τῶν κληρικῶν ἐδόθη ἀφορμὴ καθαρῆς διὰ τοῦ μαρτυρίου, καὶ τοῦτο μόνον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς τῶν Ἀράβων ἐπιδρομῆς. Μεταξὺ τῶν μαρτύρων αὐτῶν ἀναφέρεται ὁ μοναχὸς ἅγιος Φιλάρετος, ὁ Πανορμίτης, ὅστις, φεύγων μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Πανορμου (831), κατελήφθη ὑπὸ τῶν διωκόντων Σαρακηνῶν, καὶ προετίμησε τὸν θάνατον παρὰ τὴν ἐξόμωσιν τῆς πίστεώς του· ὕστερότερον ὁ γηραιὸς Ταυρομενίου ἐπίσκοπος, ἅγιος Προκόπιος, ὅστις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως (902), προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἐμίρου Ἰμθράιμ ἦν ἐξομῶσα τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, καὶ εἰς ἀπάντησιν χλευάσας τὸν Σαρακηνὸν δυνάστην, παρεδόθη εἰς θάνατον μετὰ τῶν ἄλλων συναιχμαλώτων.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ Ι' αἰῶνος τὸ μεγαλείτερον μέρος τῆς

ἀνατολικῆς Σικελίας ἐξηκολούθει νὰ κατέχεται ἀποκλειστικῶς παρὰ τῶν ἐλληνιζόντων χριστιανῶν ἄνευ ἐποίκων μωαμεθανῶν, καὶ μόνῃ ἢ καθαιρέσει τῶν τειχῶν τῶν πόλεων καὶ ὁ κεφαλικὸς φόρος ὑπεδείκνυον τὴν ἀπὸ τῶν Σαρακηνῶν ἐξαρτησίαν· διὰ τοῦτο ὅτε, βασιλεύοντος τοῦ Μανουὴλ Φωκᾶ, ἐγένετο ἡ πρώτη ἀπόπειρα τῶν Βυζαντινῶν πρὸς ἐπανάκτησιν τῆς νήσου (964), οἱ βυζαντινοὶ ἄρχοντες καὶ στρατὸς ἐγένοντο δεκτοὶ ὡς νόμιμοι κύριοι τῆς νήσου καθ' ὅλην τὴν ἀπὸ Μεσσήνης μέχρι Λεοντίνων παραλίαν. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἐξακολουθουσῶν ἐπιδρομῶν καὶ ἀρπαγῶν ἐκ μέρους τῶν εἰς ἐμφυλίους σαραγμοὺς διατελούντων σαρακηνῶν κατακτητῶν, ἡ χώρα ἠρημοῦτο κατὰ μικρὸν καὶ ὁ πληθυσμὸς ἠραιοῦτο διὰ τὴν εἰς τὰς πέραν ἰταλικὰς χώρας μετοικεσίαν πλείστων τὰς τότε ἀκαταστασίας φευγόντων Σικελῶν. Τότε ὁ βυζαντινὸς πολιτισμὸς ὀπισθοδρομῶν δὲν παρήγαγε πλέον εἰμὴ ἰσχνοὺς καὶ ἀπεξηραμένους ἐκ τῶν νηστικῶν θεόπτας μοναχοὺς καὶ ἐρημίτας, ἀπαγγέλλοντας ἀποκρύφους χρησμούς, ἀποκαλύψεις καὶ θεοφανίας, εἰς μαρτυρίαν τῆς ἐπικρατούσης τότε καταπτώσεως τῶν πνευμάτων καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀθλιότητος τῶν ἐγχωρίων χριστιανῶν.

Ἀντὶ τῶν ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας δύο μητροπολιτῶν, τοῦ Κατάνης καὶ τοῦ Συρακουσῶν, μετὰ δεκατεσσάρων ἐπισκόπων, Ταυρομένης, Μεσσήνης, Κεφαλουδίου, Θεσμῶν, Πανόρμου, Αρχπάνης, Λιλυθαίου, Τριοκάλων, Ἀκράγαντος, Τυνδαρίου, Λεοντίνης, Ἀλεξίου, Μελίτης καὶ Λιπάριος, δὲν ἔμενε πλέον κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα εἰμὴ εἰς καὶ μόνος «Σικελίας ἐπίσκοπος». Τοιοῦτος ἀναφέρεται ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς χρονικοῖς «Λέων, ἐπίσκοπος Σικελίας» ἐν ἔτει 925, καὶ «Ἰππόλυτος, ἐπίσκοπος Σικελίας» ἐν ἔτει 968.

Διὰ τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας καὶ τὴν ἀλλαχρῶ μετοίκησιν πλείστων ἐκ τῶν κατοίκων, κατελύθησαν καὶ αὐταὶ αἱ ἐπισκοπικαὶ ἑδραὶ, καὶ μόνα τὰ ὀνόματα αὐτῶν διεσώζοντο μνημονευόμενα ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς καταλόγοις τῆς Βυζαντινῆς ἱεραρχίας, ἐπ' ἐλπίδι ἐπιστροφῆς αἰσιωτέρων καιρῶν.

Ἐν τούτοις, ἀπὸ μεσοῦντος Ι' αἰῶνος μέχρι τέλους τοῦ ΙΑ', μεθ' ὅλας τὰς ἐρημώσεις καὶ πολιτικὰς ἀκαταστασίας, τὰ ἐλληνικὰ γράμματα δὲν ἔπαυσαν καλλιεργούμενα, καὶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ὑπὸ τοῦς Ἀραβας τελούντων κατοίκων τῶν δυτικῶν τῆς νήσου χωρῶν. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς σώζονται πλείσται σικελῶν ἀγίων βιογραφίαι, ἐν αἷς ἀναφέρονται Ἕλληνες ἱερεῖς διδάσκοντες τὰ ἐλληνικὰ γράμματα τῇ σικελικῇ νεολαίᾳ. Περί τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἦτοι περὶ τὰ τέλη

της ἀραβικῆς ἐπικρατήσεως, ἐν καιρῷ δευτέρας ἀποπείρας βυζαντινῆς ἐπανορθώσεως ἐπὶ τῆς βασιλείας Μιχαὴλ τοῦ Παρλαγόνος (1038-1042), καὶ ἐπὶ αὐτῆς ἀκόμη τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Σικελίᾳ τῶν Νορμαννῶν (1043-1072). οἱ χριστιανοὶ κάτοικοι τῆς νήσου παρουσιάζονται διαφυλάττοντες τὴν πατριὸν αὐτῶν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐρμμένοντες εἰς τὰ δόγματα τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Μόνοι οἱ τοὺς Νορμαννοὺς ἀκολουθήσαντες Φράγκοι καὶ Ἴταλοι ὠμύλουν τὴν τότε κοινὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀγρότιδα λατινικὴν γλῶσσαν (*lingua rustica*), ἐξ ἧς ἐμορφώθη ἡ ἰταλική, καὶ εἰσῆγον τὰ δόγματα καὶ τὸ τυπικὸν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας.

Ροβέρτος Γουισκάρδος de Hauteville, ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐν Σικελίᾳ νορμαννικῆς δυναστείας, ἐν ἔτει 1072 εἰσελθὼν ἐν Πανόρμῳ, ἡῦρεν ἐκεῖ τὸν ἕνα καὶ μόνον ὑπολειπόμενον «Σικελίας ἀρχιεπίσκοπον» Νικόδημον, προϊστάμενον τῆς ἐγχωρίου ἐλληνικῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾧ ὁ πάπας Ῥώμης Λέων ὁ Θ', πολλῶ πρότερον, εἶχεν ἀποστείλει λατῖνον ἀρχιεπίσκοπον Σικελίας τὸν ἐκ Λωρκίνης μοναχὸν Οὐμβέρτον, ὅστις ὡς τοιοῦτος ὑπογράφεται εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸ ἔτος 1049 τοπικῆς συνόδου.

Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν οἱ Σικελοὶ ἐχωρίζοντο εἰς ἄραβας ἢ καὶ ἐγχωρίους ἐξομώτας Σαρακηνοὺς, καὶ εἰς Χριστιανοὺς. Οὗτοι δὲ πάλιν διεκρίνοντο εἰς λατινοφρονοῦντας τὸ δόγμα εἰ καὶ ἐλληνίζοντας τὴν ὡσὺν ἰταλιώτας ἐξ Ἀπουλίας καὶ Καλαβρίας, καὶ καλουμένους ἀπλῶς Χριστιανοὺς καὶ εἰς ἐρμμένοντας εἰς τὰ δόγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, συνάμα δὲ καὶ εἰς τὸν ἀνέκαθεν αὐτῶν ἐλληνικὸν ἐθνισμόν, καὶ καλουμένους *Καθολικοὺς*, ἐκκλησιαζομένους εἰς τὰς παλαιὰς αὐτῶν ἐλληνικὰς ἐκκλησίας, τὰς καλουμένας τότε *Καθολικάς*.

Ὅτι ἀποβλέπει τοὺς μωαμεθανοὺς ἐκ χριστιανῶν ἐξομωτῶν Σικελούς, ἐκ τῶν πατρωνυμικῶν τῶν, ἥτοι οἰκογενειακῶν ἐπωνυμιῶν, μαρτυρεῖται διὰ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ἢ ἐλληνικὴ ἢ ἰταλιωτικὴ καταγωγή· οὕτως ἀπαντῶσιν εἰς διάφορα διπλώματα καὶ ἄλλα ἔγγραφα τῆς ἐποχῆς: "Ἰσσα υἱὸς Γελασίου, "Αχμετ υἱὸς Ῥωμαίου, "Ιούσου υἱὸς Γεννάρου, "Ομάρ υἱὸς Χρυσοπούλου, Μωάμεθ Καβάσιλας, "Ἰσσα Γεώργης, "Αἰδερραχμάν υἱὸς Φράγκου, Χουσέιν υἱὸς Σωτήρη, "Αλυ Στράμβος, καὶ καθ' ἑξῆς.

Ἡ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ' αἰῶνος ἐγκατασταθεῖσα τῶν Νορμαννῶν δυναστεία κατ' ἀρχὰς περιεποιεῖτο τὸν ἐλληνικὸν τῆς νήσου ἐθνισμόν καὶ τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, ἵνα προσελκύσῃ τὰς συμπαθείας τῆς πλειονότητος τῶν ἐγκατοίκων ὑπὲρ τῶν ἄλλοφύλων κατακτητῶν.

Ῥοβέρτος Γυισκάρδος, κόμης καὶ ἔπειτα δούξ Ἀπουλίας, ἐκ τοῦ Νορμαννικοῦ οἴκου τῶν Hauteville, μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τοῦ Πανόρμου (1072), παρατηρήσας, ἐν μέσῳ περιφανῶν τῆς ἀραβικῆς ἀκροπόλεως Χάλκης (el Halaka) οἰκοδομῶν, εὐτελὲς καὶ παρὰ τῶν Σαρρακηνῶν βεβηλωμένον μικρὸν τῆς Θεομήτορος ἐκκλησιῶν, διέταξεν ἀμέσως τὴν ἐκκαθάρισιν καὶ ἀνοικοδόμησιν ἐπ' αὐτοῦ περικαλλίστου ναοῦ, ὑπὸ τὴν ἐπίκλησιν «τῆς Παναγίας τῆς Σπηλαιωτίσσης», καὶ συγχρόνως ὠκοδόμησε καὶ ἐπροικοδόμησε μοναστήριον μεγαλοπρεπὲς ἐν Μάζαρᾳ διὰ τοὺς σικελοὺς μοναχοὺς τῆς τοῦ ἁγίου Βασιλείου τάξεως, τοὺς ἀκολουθοῦντας τὸ τυπικὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

Ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ῥοβέρτου, κόμης Καλαβρίας καὶ Σικελίας Ῥογήτρος, λαβὼν εἰς μερίδα αὐτοῦ τὸ βιλαέτιον τῶν Δεμέννων (Vilayât Deménna τῶν ἀράβων καὶ Val Demona τῶν νορμαννῶν), ἀνέκτισεν ἐκ θεμελίων τὰ ἐπὶ τῆς ἀραβικῆς καταδυναστείας ἐρειπωμένα βασιλειανὰ μοναστήρια τῆς ἐπαρχίας Δεμέννων, καὶ ἐπροικοδόμησε τὸ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ ἐπανακτισθέν ὑπὸ τιγος ἡγουμένου Γρηγορίου μοναστήριον τοῦ ἁγίου Φιλίππου τοῦ Μύρτου ἢ Φραγκλᾶ μετὰ διάφορα μετόχια ἰδρυθέντα ἀναλώμασιν αὐτοῦ τοῦ ἰδίου Ῥογήτρου, ὡς ἐκεῖνο τοῦ ἁγίου Θαλλελαίου (1091), τοῦ ἁγίου Νικολάου τῆς Σκάλας Παλαιοκάστρου, καὶ τοῦ ἁγίου Ἰκπολύτου (1094). Ἐπειτα παρὰ τὴν παλαιὰν τῶν ἐγγχωρίων ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν τὴν λεγομένην «Καθολικὴν» καὶ μέχρι τῆς σήμερον La Cattolica, ἀνήγειρεν ὁ κόμης Ῥογήτρος καὶ ἄλλην, τὴν τοῦ ἁγίου Νικολάου (1081), καὶ ὥρισεν ἐφημέριον τοῦ ἐν Ῥηγίῳ τῆς Καλαβρίας παλατίου τοῦ τὸν ἐκ τοῦ γένους τῶν Γραφέων ἱερέα Σχολάριον, διδάσχημον τότε τῆς Μεσσήνης ἑλληνα κληρικόν.

Ὁ πάπας Οὐρβανὸς ὁ Β' δὲν ἠδύνατο νὰ μένη ἀδιάφορος εἰς τοιαύτην τοῦ κόμητος Ῥογήτρου ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν ἐπορεύθη αὐτοπροσώπως εἰς Σικελίαν (1089) πρὸς διαπραγματεύσιν κονκορδίας τοῦ ἀφορῶντος τὴν ἐν Σικελίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν, καὶ τὴν ὑπαγωγὴν αὐτῆς ὑπὸ τὴν τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης ἱεραρχικὴν ἐξουσίαν. Ὑστερώτερα, μετὰ τὴν ἐκπόρθησιν τῆς Καπύης (1098), ἐπανῆλθεν ὁ πάπας ἵνα εὕρῃ τὸν κόμητα Ῥογήτρον ἐν Σάλέρνῳ καὶ δώσῃ αὐτῷ καὶ τοῖς διαδόχοις του τὸ ἀξίωμα ἀποστολικοῦ Ἀγῆτου (Legatus apostolicus), ἵνα ὑποχρεώσῃ αὐτὸν ἔτι μᾶλλον εἰς ἀφοσίωσιν τῇ παπικῇ ἑδρᾷ καὶ τῇ λατινικῇ ἐκκλησίᾳ.

Ἡ ἔκτοτε συμπληρωθεῖσα κατάκτησις τῆς Σικελίας ὑπὸ τῶν Νορμαννῶν ἀπέβη λίαν ἐπιζήμιος διὰ τὴν ἐν Σικελίᾳ ἐλληνικὴν ἐκκλη-

σίαν. 'Ρογήρος ὁ Α' μέγας κόμης καὶ ὁ υἱὸς τοῦ 'Ρογήρος ὁ Β' βασιλεὺς τῆς Σικελίας, μετὰ τῶν ὁποίων σμήνος λατίνων μοναχῶν τοῦ τάγματος τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου εἰσέβαλον εἰς τὴν νῆσον, τὰ μὲν πρωτόλαια τῶν κερδηθέντων ἀπὸ τοῦ κατὰ τῶν 'Αράβων πολέμου λαφύρων ἔπεμψαν τῷ 'Ρώμης ἁγῶ ἀρχιερεῖ, τὸ τρίτον δὲ τῆς ἀξίως τῆς ἐπιλοΐπου λείας ἀφιέρωσαν εἰς Ἱδρυσιν λατινικῶν μοναστηρίων καὶ ναῶν, ὑποτάξαντες τῷ πάπᾳ 'Ρώμης τὴν ἐγχώριον ἐλληνικὴν ἐκκλησίαν· ἔχον δὲ παρὰ τὰς λατινικὰς ἐκκλησίας καὶ τὰ βενεδικτιανὰ μοναστήρια, οἱ δύο 'Ρογήροι, πατὴρ καὶ υἱός, ἐπαικῶς φερόμενοι πρὸς τοὺς ἐλληνίζοντας ἐγχωρίους, ἐξηκολούθουν νὰ κτίζωσιν ἢ καὶ ἀπλῶς νὰ ἀνακαινίζωσι καὶ πολλὰ ἄλλα κοινόβια ἐλληνικὰ τῆς τοῦ ἁγίου Βασιλείου τάξεως, προικοδοτοῦντες αὐτὰ διὰ πλείστων κτημάτων καὶ δωρεῶν, ὡς τὴν τοῦ Βρόλλου μονὴν τῆς Θεοτόκου τοῦ Μύλου, τὴν Παναγίαν τῆς Λατίνας, τὴν τοῦ Παντοκράτορος τῆς Πλάκας παρὰ τὴν Φραγκοβίλλαν, τὴν τῶν ἁγίων 'Αποστόλων τῆς 'Αγρύλλης εἰς τὴν ἐπαρχίαν Μεσσήνης καὶ ἄλλας, ἐν τούτοις νέοι λατῖνοι ἐπίσκοποι κατέσχον τὰς εἵδρας τῶν πρώην βυζαντινῶν ἐπισκοπῶν, καὶ λατινικὰ ὑποδομήθησαν δι' αὐτοὺς μητροπολιτικαὶ ἐκκλησίαι· ἐν δὲ τοῖς ἐλληνικοῖς ναοῖς καὶ μοναστηρίοις ἐξηκολούθει μὲν ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὸ βυζαντινὸν τυπικὸν ἐν ταῖς ἱεραῖς ἀκολουθείαις, ἀλλ' ὁ ἐλληνικὸς κλῆρος καὶ οἱ μοναχοὶ ὑπεβλήθησαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον δικαιοδοσίαν τῶν λατίνων ἱεραρχῶν καὶ τῆς ἐν 'Ρώμῃ ὑπερτάτης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Τότε χειροτονηθέντων λατίνων μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων ἀντὶ τῶν πρὸ πολλοῦ ἐκλείψαντων ὀρθοδόξων ἀνατολικῶν, ἀντικατέστησαν τούτους ὁ Πρωτόπαπας καὶ ὁ Δεύτερος ἐν ταῖς παλαιαῖς τῶν ἐλληνίζόντων ἐγχωρίων *Καθολικαῖς ἐκκλησίαις* ὅπως αὐταὶ ὠνομάζοντο, πρὸς διάκρισιν τῶν ἀρχοντικῶν εὐκτηρίων οἰκῶν καὶ τῶν μοναστηριακῶν ἐκκλησιῶν¹.

Ἦδη καὶ πρὶν τοῦ κονκερδάτου ὁ μέγας κόμης 'Ρογήρος ὁ Α' εἶχεν ἱδρύσει τὴν ἐπισκοπὴν Δραίνης (1081) ἐπὶ πάπᾳ Γρηγορίου τοῦ Ζ', ἐπὶ δὲ Οὐρβανοῦ τοῦ Β' ὥρισε καὶ τὰς ἄλλας ἐπισκοπάς. Μόνη ἡ

¹ Ἡ ἐν Τρούλλῳ ε' οἰκουμένη συνόδος (691) ὀρίζει διὰ τοῦ νθ' κανόνος: «Μηδαμῶς ἐν εὐκτηρίῳ οἴκῳ, ἐνδον οἰκίας τυγχάνοντι βάπτισμα ἐπιτελεῖσθαι· ἀλλ' οἱ μέλλοντες ἀξιοῦσθαι τοῦ ἀγράντου φωτισματος ταῖς καθολικαῖς προσερχέσθωσαν ἐκκλησίαις.» — *Distinguendum est inter ecclesias, solis monachorum usibus exstructas et aedificia καθολικά, quae omnibus fidelibus pervia sunt.* H. A. Daniel, *Codex liturgicus* σελ. 202.

ἀρχιεπισκοπή τοῦ Πανόρμου, οὗσα ἤδη ἐγκαταστημένη πρὸ τῆς νορμαννικῆς κατακτήσεως ὑπὸ τοῦ πάπα Λέοντος τοῦ Θ' (1049), ἀνεγνωρίσθη ὡς μητρόπολις τῶν σικελικῶν ἐπισκοπῶν. Ἡ ἐπισκοπή Δραίνης ὑψώθη ὅμως καὶ αὐτὴ εἰς ἀρχιεπισκοπὴν καὶ ἔδρα αὐτῆς ὠρίσθη ἡ Μεσσήνη ἐν ἔτει 1096. Ἡ ἐπισκοπή Κατάνης συνεστήθη ἐν ἔτει 1091, ἡ Συρακουσῶν, ἡ Ἀκράγαντος καὶ ἡ Μαζάρας ἐν ἔτει 1093. Ἐπίσκοπος Ἀκράγαντος διωρίσθη Γερλάνδος ὁ Ἀλλοβρόξ· Στέφανος ἐκ Ροθομάγου τῆς Νορμανδίας ἐκληρώθη τὴν ἔδραν Μαζάρας· Ρογήρος ἐκ Προβιγκίας ἐγένετο Συρακουσῶν, καὶ Ἀνσεγέριος ὁ Βρετανὸς ἐγένετο Κατάνης ἐπίσκοπος.

Μετὰ τὴν συγχώνευσιν τῶν ἐπισκοπῶν Δραίνης καὶ Μεσσήνης καὶ ὑψώσιν αὐτῶν εἰς μίαν ἀρχιεπισκοπὴν, δύο ἔτη ὑστερώτερα (1098) ἐτέθησαν ὑπὸ Ρογήρου τοῦ Α' τὰ θεμέλια τοῦ νέου καθεδρικοῦ ναοῦ, ἦτοι τῆς λατινικῆς μητροπόλεως (Matrix, καὶ νῦν Matrice ἰταλίστι). Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου κόμητος ὁ ναὸς ἐξηκολούθει νὰ κτίζηται ἀναλώμασι τοῦ διχδεχθέντος αὐτὸν υἱοῦ τοῦ βασιλέως Ρογήρου τοῦ Β' (1112-1154) κατὰ μικτὸν ἀραβικὸν καὶ νορμαννικὸν ῥυθμόν. Συντελεσθέντος τοῦ ἔργου ὁ ναὸς ἀφιερῶθη «τῇ πολιούχῳ Μεσσήνης *Μαρία τῇ Θεομήτορι*» (Sancta Maria Deiparans, Messanensis urbis patrona). Δίπλωμα τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Β' τοῦ Σουαβοῦ, μεγάλου ῥηγὸς Σικελίας καὶ Ἀπουλίας (1215-1250) ποιεῖται μνείαν «magnifici regis Rogerii, avi nostri, ... qui Messanensem Ecclesiam propriis sumptibus cum multa devotione fundavit.»

Τὰ πρῶτα κοπέντα νομίσματα τοῦ κόμητος Ρογήρου τοῦ Α'· ὅς τις εἶχεν ἀναδείξει τὴν Μεσσήνην πρῶτεύουσαν τῆς Σικελίας, φέρουσιν ἐπ' αὐτῶν τὴν Παναγίαν Παρθένον ἱσταμένην μὲ τὰς χεῖρας ἀνατεταμένας, ἔχουσαν στέφανον ἀστέρων δώδεκα περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς καὶ ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῆς τὴν σελήνην· ἐκπτέρωθεν τῆς κεφαλῆς ἀναγινώσκεται ἐλληνιστὶ ἡ ἐπιγραφή ΜΡ ΘΥ (Μήτηρ Θεοῦ). Ὅπισθεν τὰ νομίσματα φέρουσιν ἀπλῶς ΚΕ ΒΟΗΘΕΙ ΤΩ ΣΩ ΔΟΥΔΩ ΡΟΥΓΕΡΩ. Ἀλλὰ νομίσματα, ὑστερώτερα, φέρουσιν ἐξ ἐνὸς τὴν Θεομήτορα βρεφοκρατοῦσαν καὶ γύρωθι τὴν ἐπιγραφὴν λατινιστί: MATER DM̄I MARIA, ὅπισθεν δὲ τὸν Ρογήρον ἔφιππον καὶ ἐν ὅπλοις καὶ γύρω τὴν ἐπιγραφὴν ROGERIUS COMES.

Μετὰ τὸν θάνατον Ρογήρου τοῦ Α' (1101) ἡ λατινίζουσα αὐλὴ ἀντὶ τῆς ἀποκλειστικῶς ὑπὸ ἐλλήνων Σικελιωτῶν κατοικουμένης Μεσσήνης προετίμα τῶν ὑπὸ πλεοναζόντων σαρακηνῶν καὶ ἰταλιω-

τῶν κατοικοῦμενον Πανόρμον. Ἡ χήρᾳ τοῦ Ῥογήρου καὶ κηδεμῶν τῶν ἀνηλικίων τέκνων Σίμωνος καὶ Ῥογήρου τοῦ Β΄ κυβερνήτις Ἀδελαῖς, χωρὶς νὰ ἐγκυβερνήσῃ τὴν Μεσσήνην ὁλοτελῶς, εἶχε τὰς διατριβὰς αὐτῆς ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐν Πανόρμῳ, πόλιν, τὴν ὁποίαν κατέστησε πραγματικὴν τοῦ νησιωτικοῦ κράτους πρωτεύουσαν, κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1112 ἐνηλικιότητα Ῥογήρου τοῦ Β΄ μεγάλου κόμητος καὶ ἔπειτα βασιλέως Σικελίας καὶ Καλαβρίας, ὅτε ἐπεκυρώθησαν καὶ αἱ προνομίαι καὶ ἀνεγνωρίσθη δημοσίᾳ τὸ πρωτάτον τῆς λατινικῆς ἀρχιεπισκοπῆς Πανόρμου, ἐπὶ παρουσίᾳ πολλῶν ἰταλῶν, φράγκων καὶ νορμαννῶν ἱπποτῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἑλληνοῦ ἀμνηστῆ, ἧτοι μεγάλου ναυάρχου Χριστοδούλου.

Ἀπεικόνισμα τοῦ ἐν Σικελίᾳ ἐλληνισμοῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΑ΄ καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΒ΄ αἰῶνος (1075-1125) παρέχει ἡμῖν ὁ ἐκ τοῦ περιφανοῦς γένους τῶν Γραφῶν Μεσσήνιος ἱερεὺς Σχολάριος. Οὗτος τὰ πλεῖστα εὐνοούμενος παρὰ τοῦ μεγάλου κόμητος Ῥογήρου τοῦ Α΄ δι' ἀξιολόγους ὑπηρεσίας, κατεῖχεν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ κτήματα πατρικὰ ἢ παρὰ τῆς κυβερνήσεως προικοδοτημένα, τὰ ὁποῖα ηὔξησεν ὑπερμέτρως δι' ἀγορὰς ἄλλων χωρίων μετὰ κτηνοτροφείων, δούλων καὶ δουλοπαροίκων εἰς τὰς ἐπαρχίας Μεσσήνης, Πανόρμου, Κάστρου Ἐννης, Δραίνης, Μανιάκης καὶ Καστέλλου, καθὼς καὶ ἐπὶ τῆς πέραν Καλαβρίας, ἐν Ῥηγίῳ, Μάσσᾳ, Σεμινάρα, Νικιτέρᾳ, Βρικτικῷ, Γεράκῃ, Κωσένζᾳ καὶ Ῥωζάνῳ. Ἐπὶ τέλους ὁ κόμης Ῥογήρος ὁ Α΄, θέλων νὰ ἀνταμείψῃ τὸν αὐλικόν του ἑλληνα ἱερέα Σχολάριον διὰ τὰς πολλὰς καὶ τιμίας αὐτοῦ ἐκδουλεύσεις ὑπὲρ τῆς νέας πολιτείας καὶ τῆς ἀρτισυστάτου δυναστείας, διὰ διπλώματος τοῦ ἔτους 1099, ἐδώρησεν αὐτῷ καὶ τοῖς κληρονόμοις του, εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα, τὰ παρὰ τὴν Μεσσήνην χωρία τοῦ Φραγαλαῖ καὶ τῆς Φέρλας.

Σχολάριος ὁ Γραφεύς, ἀφοῦ ἐμοιράσθη τὰ πατρικὰ κτήματα μετὰ τῶν ἀδελφῶν του, ἐμοίρασεν ἔπειτα τὸ μεγαλειότερον μέρος τῆς ἰδιοκτησίας του μεταξὺ τῶν υἱῶν του, τὸ δὲ ἐπίλοιπον κατηνάλωσεν εἰς Ἱδρυσιν μοναστηρίου οὐχὶ μακρὰν τῆς Μεσσήνης, προικοδοτήσας αὐτὸ πλουσιώτατα μὲ οἰκοδομήματα, γαίας, ἐπαύλεις, καὶ κοσμήσας τὸν τοῦ μοναστηρίου ναὸν μὲ ἱερὰ σκεύη χρυσᾶ, καὶ χρυσοϋφάντους στολὰς, μὲ εἰκόνας περικαλλεῖς καὶ τριάκοντα κώδικας λειτουργικούς, πάντα ταῦτα ἀγορασθέντα ἐπίτηδες ἐν Ἑλλάδι. Μετὰ τὴν ἐγκαινίαν τοῦ ναοῦ, Σχολάριος ὁ Γραφεύς, ὁ κοσμικός τὸ πρὶν καὶ νυμφευμένος ἱερεὺς, ἐνεδύθη τὸ μοναχικὸν σχῆμα, μετονομασθεὶς Σάβας, καὶ ἐχειροτονήθη ἡγούμενος τοῦ ἰδιοκτήτου μοναστηρίου.

Οὕτω καὶ οἱ λοιποὶ Ἕλληνες Σικελιωταὶ ἀπαλλοτριωθέντες τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου καὶ ἐπιδιδόμενοι εἰς ἐπιχειρήσεις κερδοσκοπικὰς ἢ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά, ἔμενον ἀδιαφοροῦντες περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων καὶ ἀναισθητοῦντες εἰς τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν κυβερνώντων. Ἡ μοναστικὴ τελειότης ἀντικατέστησε τὰς πολιτικὰς ἀρετὰς τοῦ ἀρχαίου τῶν νησιωτῶν ἑλληνισμοῦ, καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ὀρθοδοξία προετιμᾶτο παρὰ τὴν διαχείρισιν τῶν ὅπλων καὶ τὴν διέπραξιν μεγάλων ἔργων πολιτικῶν ἢ πολεμικῶν.

Ἡ ἀπέχθεια τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ἐκ μέρους τῶν ἑλλήνων Σικελιωτῶν ἦτο· ἡ πρώτη αἰτία τῆς ὑποδεεστέρας καταστάσεως αὐτῶν ἀπέναντι τῶν ὑπερορίων Φράγκων καὶ Ἰταλῶν, καὶ ἀπέναντι αὐτῶν ἀκόμη τῶν Ἀράβων συμπολιτῶν των. Οὐδεὶς Ἕλλην Σικελιώτης ἐγένετο ἱππότης τιμαριούχος· οὐδεὶς συγκατελέχθη μεταξὺ τῶν εὐγενῶν, εἰ καὶ πλεῖστοι ἐπὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς νορμαννικῆς κατακτήσεως εὐρέθησαν νὰ ᾔνε δημόσιοι λειτουργοί, κατέχοντες τὰ ὑψηλότερα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα· ἀλλὰ καὶ οὗτοι δὲν ἦσαν ἐκ τῶν ἐγχωρίων Σικελιωτῶν, ἀλλ' ἐπήλυδες ἐξ ἄλλων βυζαντινῶν χωρῶν, οἱοὶ ὁ ἀμνηρᾶς, ἡ τοι μέγας ναύαρχος Χριστόδουλος ὁ ἐξ Ἀντιοχείας (1112), ὁ μετ' αὐτὸν ἀμνηρᾶς Γεώργιος, ὁμοίως καταγωγῆς, καὶ ὁ στρατηγὸς Ῥωμανὸς Εἰένος, διοικητὴς τῆς ἐπαρχίας Δεμένωνων (1136).

Ἐκτοτε οἱ διὰ πλούτη ἢ μεγάλα κτήματα προέχοντες τῶν ἄλλων συμπολιτῶν των Ἑλλήνων, Ἀράβων, Ἰταλῶν, Φράγκων καὶ Ἰσραηλιτῶν, ἤρκοῦντο ἐπὶ τῷ τίτλῳ «γέροντες» ἢ «ἄρχοντες», οὐδὲν φροντίζοντες περὶ τίτλων εὐγενείας καὶ ἀξιωματῶν πολιτικῶν.

Οὕτω, ἐν διπλώματι προικοδοτήσεως τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Φιλίππου ἐκ μέρους τοῦ κόμητος Ῥογήρου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1090, γίνεται μνεία, μεταξὺ ἄλλων μαρτύρων, καὶ «Βασιλείου υἱοῦ Τριχάρη, ἄρχοντος Δεμένωνων»· ἐν ἄλλῳ διπλώματι προικοδοτήσεως τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Πέτρου, ἐπὶ τοῦ ὅρους Μονέλι, ἐκ μέρους τοῦ ἱππότου Ἐλεάζαρ υἱοῦ Γουλιέλμου Μάλλαβρέτ, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1116, τὸ σιγίλλον κυροῦται «κατενώπιον τῶν συνεδριαζόντων καλλίστων ἄρχόντων τοῦ ἁστέος Γαλάτι, πρεσβυτέρου Πέτρου, καὶ Νικολάου Ἀαζῆ, καὶ Γεωργίου Τσεγγαροπώλου, καὶ Λέοντος Γαλάτη, καὶ Λέοντος Δαζῆ, καὶ Νικολάου Γαλάτη, καὶ Φωτεινοῦ, καὶ ἐτέρων πλείστων».

Ἐν πράξει τοῦ στρατηγοῦ, ἡ τοι ἐπάρχου Δεμένωνων, Ῥωμανοῦ Εἰέ-

νου, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1136, καταφαίνεται ὅτι ὁ ἑπαρχος οὗτος κατ' εἰσήγησιν τοῦ τότε ἀμηρᾶ, ἤτοι μεγάλου ναυάρχου, ἔλαβεν ἐντολὴν «ἵνα προσαγάγῃ ἔμπροσθέν του πάντας ἡγουμένους τε καὶ πρεσβυτέρους καὶ ἄρχοντας» καὶ ἐρευνήσῃ τοὺς τίτλους, τοὺς ὁποίους ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Μύρτου ἐπὶ τινος μετοχίου τοῦ ἁγίου Βαρβάρου. Ὁ ἑπαρχος συνήθροισε πάντας, ἤτοι τὸν καθηγούμενον τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Φιλίππου, καὶ Χριστόδουλον καθηγούμενον τοῦ ἁγίου Πέτρου, καὶ Βασίλειον Πρωτόπαπαν σὺν τῷ κλήρῳ αὐτοῦ, καὶ νοτάριον Βασίλειον Κριτὴν, καὶ νοτάριον Βασίλειον Γράστειλον, καὶ Νικόλαον Κάπρον, καὶ Νικόλαον τοῦ Ἀλφιέρη, καὶ νοτάριον Βασίλειον Φιλίππου, καὶ Συμεῶνα Βουνήτην, καὶ νοτάριον Φίλιππον Πτολεμαῖον, καὶ τὸν Λέοντα Ῥοδοπάτην, καὶ Νικήταν Πολύκαρπον, παρόντος δὲ καὶ νοταρίου Θεοδώρου Οὐισκόμητος, καὶ ἐρωτήσας αὐτοὺς ἵνα μαρτυρήσωσι, οὗτοι ἀπεφάνθησαν, ὅτι πάντες καλῶς ἐγίνωσκον τὸν ἅγιον Βάρβαρον ὄντα μετόχιον τοῦ ἁγίου Θεοδώρου· οὕτω ὁ στρατηγὸς μαθὼν τὴν ἀλήθειαν, ἐξέδωκεν ἀπόφασιν τοῦ εἶναι ἐξάρτημα ἀπαρασάλευτον τὸ τοιοῦτο μετόχιον ἐκ τῆς μονῆς ἁγίου Θεοδώρου.

Ἐκ τοῦ ἐγγράφου τούτου καταφαίνεται πῶς συνέκειτο κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ κύριος πληθυσμὸς τῆς Σικελίας ὑπὸ τοὺς Νορμαννοὺς, καὶ ποίαν θέσιν κατεῖχεν ἡ ἐλληνικὴ πλειονότης τῶν Σικελῶν, λαϊκοὶ τε καὶ κληρικοί, ἐν τῇ πολιτείᾳ. Τὸ μεγαλείτερον ἀξίωμα εἰς τὸ ὅποιον ἡδύναντο νὰ φθάσωσιν οἱ λαϊκοί, ἦτο τὸ τοῦ ἄρχοντος ἢ γέροντος ἢ νοταρίου· ἐκεῖνα δὲ εἰς τὸ ὅποιον ἡδύναντο νὰ ἀνέλθωσιν οἱ κληρικοί, ἦτο τὸ τοῦ πρωτόπαπα καὶ τὸ τοῦ ἡγουμένου. Ἐκ τῶν ἀρχόντων καὶ γερόντων ἐξελέγοντο οἱ πάρεδροι κριταὶ καὶ οἱ ἐνορκοὶ πραγματογνώμονες καλούμενοι ὦρωται, ἐν ᾧ οἱ βασιλικοὶ πρωτονοτάριοι καὶ οἱ μεγάλοι κριταὶ ἦσαν πάντοτε ἐπὶ ἡλυδὲς Λατῖνοι. Τὰ ἀνώτερα ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα κατεῖχον ἀνεξαίρετως Φράγκοι, Νορμαννοί, Λομβαρδοὶ καὶ Ἰταλοὶ τοῦ δόγματος τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας. Ἀρχιεπισκοπικὸν σιγίλλον τῆς 18 Μαρτίου τοῦ ἔτους 1125 ἐλληνιστὶ ὡς πάντα τὰ δημόσια ἔγγραφα γεγραμμένον, ἀρχεταὶ οὕτω: «Γουλιέλμος ἐν Θεοῦ ἐλέῳ ἀρχιεπίσκοπος Δραίνας τε καὶ Μεσσίνης.»

Οὕτως ἡ ἐλληνικὴ ἐν Σικελίᾳ γλῶσσα ὑπερέβησε καὶ αὐτὴν τὴν ἐπὶ τῶν Νορμαννῶν κατακτητητῶν ὑπὸ τὴν ἀποστολικὴν τῆς Ῥώμης ἔδραν ὑπαγωγὴν τῆς Σικελικῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν παρείσσειν κλήρου λατινικοῦ. Ἐξηκολούθει δὲ νὰ ᾔνε κοινὴ ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν

τοῖς ἀγροῖς, ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τοῖς ναοῖς μέχρι μεσοῦντος τοῦ ΙΓ' αἰῶνος. Συμβόλαια, νόμοι, δικαστικαὶ ἀποφάσεις, ἐγκύκλιαι καὶ διατάγματα ἀπὸ Ῥογήρου κόμητος καὶ ἐφεξῆς ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ βασιλέων, ἐγράφοντο καὶ ἐδημοσιεύοντο ἐλληνιστί, σπανίως δὲ λατινιστί καὶ ἐλληνιστί, ὡς εἰς τὰ περὶ νεοσυστάτων ἐν Σικελίᾳ λατινικῶν ἐπισκοπῶν βασιλικὰ διατάγματα, καὶ εἰς τὰ ὑπὲρ τῶν Βενεδικτιανῶν μοναστηρίων δωρητήρια ἔγγραφα.

Φρεδερίκος Β' ὁ Σουκβός, αὐτοκράτωρ Γερμανίας καὶ μέγας ῥήξ Σικελίας καὶ Ἀπουλίας (1215-1250), ἐξέδιδε τὴν νομοθεσίαν τοῦ λατινιστί ἅμα τε καὶ ἐλληνιστί, ὅπως αἱ βασιλικαὶ διατάξεις γίνονται τοῖς ἐλληνιστὶ λαλοῦσιν ὑπηκόοις καταληπταί, ἂν καὶ ἐν τῇ αὐτῇ αὐτοῦ ἐν Πανόρμῳ ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα, τότε μόλις καταστῆσα γλῶσσα γραπτὴ, ἐπροτιμᾶτο καλλιεργουμένη, καὶ πολλὰ σώζονται δοκίμια ἰταλικῆς ποιήσεως, ἔργα αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως Φρεδερίκου τοῦ Β', τοῦ υἱοῦ τοῦ Μανφρέδου καὶ πολλῶν ἐκ τῶν αὐλικῶν. Ἀλλὰ καὶ ὕστερότερα καθ' ὅλον τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, παρὰ τὴν ἤδη ἐπικρατοῦσαν ἐν Σικελίᾳ ἰταλικὴν γλῶσσαν καὶ λατινικὴν ἐκκλησίαν, πολλοὶ ἀκόμη διετηροῦντο, πρὸ πάντων μάλιστα ἐν Μεσσήνῃ καὶ ἐν Πανόρμῳ, ἥτις καὶ ἔθιμα ἐλληνικά, καὶ ἐλληνιστὶ ἐτελεῖτο ἡ θεία καὶ ἱερὰ λειτουργία, μέχρις οὗ τοῦ πάπας Σίξτος ὁ Δ' (1475-1484), ἐξαιρέσει εὐαρίθμων τινῶν προνομιούχων ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, κατήργησε τελείως ἐν τοῖς ναοῖς τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὸ τυπικὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἀντικαταστήσας αὐτὰ διὰ τῶν λατινικῶν· ἀλλὰ καὶ τοῦτο οὐχὶ ἄνευ ἀντιστάσεως ἐκ μέρους τῶν ἐλληνίζόντων κληρικῶν. Οὕτως ἱστορεῖται, ὅτι τοῦ βασιλειανοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Φιλίππου τοῦ Φραγαλαῖ παρὰ τὴν Μεσσήνην ἐνωθέντος διατάγματι τῆς βασιλίσσης Μαργαρίτας ἐν ἔτει 1188, μετὰ τοῦ λατινικοῦ βενεδικτιανοῦ μοναστηρίου τῆς Παναγίας τοῦ Μανιάκη, ἐξηκολούθει πάντοτε νὰ προίσταται αὐτοῦ Ἕλλην προηγούμενος, καὶ αἱ ἱερὰ ἀκολουθίαι ἐψάλλοντο πάντοτε ἐλληνιστὶ κατὰ τὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Βασιλείου, καὶ κατὰ τὸ τυπικὸν τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας· ὅτε δὲ ὕστερότερα ὁ πάπας Σίξτος ὁ Δ' ἐπέβηκε τὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου καὶ τὸ τυπικὸν τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας, οἱ μοναχοὶ τότε μόνον ἐδέχθησαν αὐτὰ, ὅτε τοῖς ἐπεδόθησαν ἐν μεταφράσει ἐλληνικῇ αἱ ἐπιβαλλόμεναι ἀκολουθίαι.

Ἐκ τῶν καλλιτέρων εἰκόνων, τὰς ὁποίας ὁ ἱερεὺς Σχολάριος ὁ ἐκ Γραφείων ἔφερεν ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος (1099) πρὸς διακόσμησιν τῶν ἐν Μεσσήνῃ ἐκκλησιῶν, αἱ ἀξιολογώτεραι ἦσαν δύο, παριστώσαι τὴν ἐν

Ἀθήναις τιμωμένην Παναγίαν Παρθένον τῇ Γοργοεπήκοον. Τούτων τὴν μίαν ἐδωρήσατο τῇ παλαιᾷ τῆς Μεσσηνίας ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ τῇ λεγομένῃ «Καθολικῇ», τὴν δὲ ἄλλην ἀφῆκε τῷ προστάτῃ αὐτοῦ μεγάλῳ κόμητι Ῥογήρῳ τῷ Α΄ διὰ τὴν παρ' αὐτοῦ κτιζομένην τότε λατινικὴν μητροπολιτικὴν ἐκκλησίαν. Αἱ εἰκόνες αὗται σώζονται μέχρι τῆς σήμερον, καὶ φέρουσι τὸ ἐπώνυμον τοῦ δωρητοῦ, καλούμεναι ἀμφότεραι *Madonna del Graféo*. Ἐν αὐταῖς τὸ πρόσωπον τῆς βρεφοκρατούσης Παρθένου, ἡ διάταξις τῶν πτυχῶν τῆς καλύπτρας, ἔπειτα τὸ σχῆμα τῆς χειρὸς καὶ τοῦ προσώπου τοῦ παιδίου Ἰησοῦ καὶ αἱ πτυχαὶ τοῦ χιτωνίου αὐτοῦ, μαρτυροῦσι καλλιτέχνημα βυζαντινοῦ ρυθμοῦ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἐν ᾧ ἡ δι' ἀττικῶν ὧν καὶ γλωχίνων ἰωνικοῦ ρυθμοῦ ἐσωτερικῶς κοσμουμένη περὶ τὴν κεφαλὴν τῆς Θεοτόκου στεφάνη, καὶ ἡ διὰ βαλαυστιοφόρων ἀνθερίων πεποικιλμένη στεφάνη τοῦ παιδίου, ἐμφαίνουσι τὴν ἀθηναϊκὴν τῶν εἰκόνων καταγωγὴν. Ἀμφότεραι αἱ εἰκόνες φέρουσι τὴν ἐλληνικὴν ἐπιγραφὴν :

ΜΡ ΘΥ Η ΓΟΡΓΟΕΠΗΚΟΟΣ.

Ἀλλὰ τῇ ἐν τῇ λατινικῇ μητροπόλει φυλαττομένη εἰκόνι μεταγενεστέρα λατινίζουσα χεὶρ παρεχάραξε περιφερῶς τῇ στεφάνῃ τὰς λέξεις: REGINA COELI LAETARE ALLELUIA.

Καὶ ἡ μὲν τῇ ἐλληνικῇ ἐκκλησίᾳ δωρηθεῖσα εἰκὼν ἔμενε μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἔγκτιστος ἐν τῷ ἱερῷ· ἀλλὰ τὸν Μάϊον τοῦ ἔτους 1637 ὁ πρωτόπαπας Ἰωσήφ Φαραῶ ἀφῆρεσεν αὐτὴν ἐκεῖθεν καὶ ἀνεστήλωσεν ἐν τῷ τῆς βορείου τοῦ ναοῦ κλιτύος παρεκκλησίῳ. Ἡ δὲ τῇ λατινικῇ μητροπόλει δωρηθεῖσα, καὶ ἐκεῖ ἄνωθεν τοῦ μεγάλου θυσιαστηρίου (*altare principale*) ἀναστηλωθεῖσα εἰκὼν παρέσχεν ἀφορμὴν εἰς γελοιώδη παρεξήγησιν τῆς ἐπωνυμίας *del Graféo*.

Οἱ ἀμαθεῖς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης λατῖνοι μοναχοὶ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος ἐκλαβόντες τὸ ἐπώνυμον τοῦ δωρητοῦ τῆς εἰκόνος Σχολαρίου τοῦ Γραφέως ἀντὶ τῆς λέξεως Γραφῆς, ἥτοι ἐπιστολῆς, μετέφρασαν τὸν τίτλον «*Εἰκὼν τῆς Θεομήτορος τοῦ Γραφέως*» *Deiparentis a sacris litteris effigies*, καὶ ὠνόμασαν αὐτὴν ἰταλιστὶ *Madonna della lettera* βασιζόντες ἐπὶ τοιαύτης ἀνυποστάτου ἐτυμολογίας ἀπόκρυφον καὶ παράπλαστόν τινα ἀγιολογίαν.

Ἐμυθολόγησαν δὴλα δὴ ἀνόητα καὶ ἄτοπα περὶ τῆς Παναγίας Παρθένου διηγήματα καὶ ἀναχρονισμούς, ἃ τινα δεικνύοντα τὴν ἀγροικίαν τῶν ἐξ ἰταλισθέντων Μεσσηνίων ματαιοσπουδίαν καὶ τὴν περιστάθησιν αὐτῶν Μαριολατρείαν, μένουσιν εἰς αἰὶ μνημεῖα ἀδιδά-

φθορά τῆς ἐπὶ φράγκων δυναστῶν καὶ λατίνων μοναχῶν ἐπικρατησάσης ἀθλιότητος καὶ παχυλῆς ἀμαθείας.

Οὕτω ἱερὸς παρείσχηθη λόγος, ὅτι δῆθεν ἐν μιᾷ τῶν εἰς Ῥώμην ἀποδημιῶν τοῦ ἀποστόλου Παύλου, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτοῦ προσορμισθέντος εἰς Μεσσήνην, οἱ ἐγγῶριοι ἐπεφόρτισαν αὐτὸν ἵνα ὁδήγησῃ πρεσβεῖαν πεμπομένην παρὰ τῆς πόλεως πρὸς τὴν ὑπεραγίαν Παρθένον εἰς Ἱερουσαλὴμ· ὅτι οἱ πρέσβεις ἐπανακάμψαντες ἔφεραν μεθ' ἑαυτῶν *Γραφήν*, ἢ τοι ἐπιστολὴν τῆς Θεομήτορος πρὸς Μεσσηνίους, ἑβραϊστὶ γεγραμμένην ἰδίᾳ χειρὶ, καὶ ἔχουσαν ὀπισθεν μεταφράσιν ἐλληνικὴν διὰ χειρὸς τοῦ τὴν πρεσβείαν εὐσάξαντος ἀποστόλου Παύλου, ἵνα γίνῃ καταληπτὴ ἡ ἐπιστολὴ τοῖς ἐλληνιστὶ λαλοῦσι τότε Μεσσηνίοις· ὅτι δῆθεν τῆς αὐτογράφου ἐπιστολῆς ἀπωλεσθείσης κατὰ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σαρακηνῶν, εὐδοκίᾳ τοῦ παναγίου Θεοῦ ἀνευρέθη ἀντίγραφον αὐθεντικόν, καὶ λατινιστὶ μεταγλωττισθὲν ὑπὸ τοῦ ἐν Μεσσήνῃ βιοῦντος καὶ τὰ ἐλληνικὰ διδάσκοντος γράμματα Κωνσταντίνου τοῦ Λασκάρεως (1467), ἐδωρήθη παρὰ τῶν εὐρετῶν τῇ τῶν Μεσσηνίων βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ· ὅτι δόγματι τῆς βουλῆς ἀπετέθη ἡ ἐπιστολὴ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς λατινικῆς μητροπόλεως, ὅπου ἀπέκειτο καὶ ἡ δῆθεν παρ' αὐτῆς τῆς Θεοτόκου τοῖς Μεσσηνίοις ἐξ Ἱερουσαλὴμ μετὰ τῆς ἐπιστολῆς ἀποσταλεῖσα εἰκὼν αὐτῆς, ἡ παρὰ τοῦ ἀποστόλου Λευκᾶ ζωγραφηθεῖσα, «ἡ Γοργοεπήκεος»· ὅτι παρὰ τὴν εἰκόνα ταύτην, ἐπικληθεῖσαν Θεομήτορα τῆς *Γραφῆς*, ἦτοι *a sacris litteris*, προσετέθη καὶ ἄλλο τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας ἅγιον λείψανον, ἀπόκαρμα δῆθεν τριχῶν ἀπὸ τῆς θείας αὐτῆς κεφαλῆς, τὸ ὅποῖον ἡ Παρθένος εἶχε πέμψῃ τοῖς Μεσσηνίοις μετὰ τῆς ἔνωρῆθείσης ἐπιστολῆς καὶ εἰκόνης, ὡς ἐνθύμιον καὶ ἐχέγγυον εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τῆς ὑπὲρ τῶν Μεσσηνίων ὑπερμάχου αὐτῆς προστασίας. Αὐτὴ εἶνε ἡ παράδοσις, ἐπὶ τῇ ὁποίᾳ οἱ Μεσσηνιοὶ σεμνύνονται ὡς παλλαδίον τῆς πόλεως τῶν φυλάττοντες τὰς τρίχας, τὴν εἰκόνα καὶ τὴν ἐπιστολὴν, καὶ εἰς τιμὴν αὐτῶν κατ' ἔτος τὴν τρίτην ἡμέραν τοῦ Ἰουνίου μηνὸς μεγάλῃ ἐν Μεσσήνῃ πανηγυρίζοντες ἑορτὴν (*Festa della Madonna della Lettera*).

Τὴν ἡμέραν ἐκείνην μετὰ τὴν θείαν λειτουργεῖαν, γίνεται προέλευσις (*processione*), καθ' ἣν προάγονται ἐν πομπῇ καὶ ἐπιδείκνυνται ἐντὸς ῥοειδοῦς χρυσταλλίνης πυξίδος αἱ τρίχες τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας, τῆς πυξίδος ἐπικειμένης ἐπὶ φορείου ἀργυρῆλάτου μεστοῦ ἀνθεμίων ἀργυρῶν καὶ διαχρύσων. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀπόκαρμα τῶν τριχῶν τῆς Θεοτόκου ἐδωρήθη τῇ πόλει τῆς Μεσσήνης παρὰ τινος

Καπαλανοῦ ἱππότου, Sancio d'Heredia, διὰ πράξεως ἐνώπιον τοῦ βασιλικοῦ νοταρίου Giovanni di Marco τὴν 28 Μαρτίου 1435, ἦτοι τριάντα δύο ἔτη πρὸ τῆς παρὰ Κωνσταντίνου τοῦ Αἰσκάρεως μεταφράσεως δῆθεν τῆς πρὸς Μεσσηνίους ἐπιστολῆς τῆς Θεομήτορος. Οὐδενὶ συγχωρεῖται ἵνα θίξῃ τὸ ἱερὸν τοῦτο λείψανον εἰμὴ τοῖς κανονικοῖς τῆς Μητροπόλεως κληρικοῖς, οἱς μόνοις ἐπιτρέπεται νὰ περιάγῃσι κατὰ τὴν προέλευσιν ἐπὶ τῶν ὤμων φέροντες τὴν περικέπουσαν τὸ ἱερὸν αὐτὸ κειμήλιον διάργυρον παστάδα.

Τὴν ἰδιόχειρον δῆθεν Γραφὴν τῆς Θεομήτορος οὐδεὶς εἶδε μέχρι τοῦδε ἐν ἀρχεγράφῳ τὰ παλαιότερα ἀντίγραφα αὐτῆς καὶ ἡ λατινικὴ μετάφρασις φέρουσι χαρακτηρισ τῆς ΙΕ' ἐκκτονταετηρίδος, καὶ τὸ ὕφος τοῦ λόγου καὶ ἡ χρονολογία ὅζουσι τύπων λατινικῶν τοῦ ἐν Ῥώμῃ Οὐατικανοῦ ὅπως συνειθίζοντο κατὰ τὸν ΙΙ' αἰῶνα. Ἐχει δὲ ἡ μετάφρασις ὡς ἑξῆς :

«B. V. Mariae ad Messinenses epistola.

Maria Virgo, Joachim filia, Dei humilissima Christi Jesu crucifixi mater, ex tribu Judae, stirpe David, Messanensibus omnibus salutem, et Dei Patris Omnipotentis benedictionem. Vos omnes fide magna legatos ac nuncios per publicum documentum ad nos misisse constat. Filium nostrum Deigenitum Deum et hominem esse fatemini, et in coelum post suam resurrectionem ascendisse, Pauli apostoli electi praedicatione mediante, viam veritatis agnoscentes. Ob quod vos et ipsam civitatem benedicimus, cujus perpetuam protectricem nos esse volumus. Anno filii nostris XLII. Indict. I. iiii Nonas Junii, Lunae XXVII feriâ V. ex Hierosolymis.

Οἱ σύγχρονοι λόγοι τῆς Μεσσήνης, εἰ καὶ ἀπέβαλον τὴν ἰδέαν ὅτι δῆθεν ἡ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἐζωγραφήθη παρ' αὐτοῦ τοῦ ἀποστόλου Λουκᾶ, ἀφ' οὗ αὐτὴ φέρει προφανῆ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς βυζαντινῆς τέχνης τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, καὶ καθ' ὅσον οὐδεμία γίνεται αὐτῆς μνεία πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ κόμητος Ῥογήρου τοῦ Α', ἐπιμένουσιν ὅμως ὅτι ἡ κλήσις del Grafeo δὲν σημαίνει τὸν πρῶτον αὐτῆς δωρητὴν, ἀλλ' ὅτι ἐτυμολογεῖται παρὰ τὴν Γραφὴν, ἣν ἐπέστειλε δῆθεν ἡ Θεοτόκος τοῖς Μεσσηνίοις ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, λέγουσιν οἱ λογιώτατοι οὗτοι, ὅτι περὶ τοιαύτης ἐπιστολῆς οὐδὲν ἀναφέρεται ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν Ἀποστόλων, γίνεται ὅμως περὶ

αὐτῆς μνεία παρὰ τινι Λουκίῳ Φλαυίῳ Δέξτρῳ (1) ἀκμάσαντι τὸν Δ' αἰῶνα· ὅτι δῆθεν καὶ κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα «ἐφανερώθη», ὡς λέγουσιν οἱ Συναξαρισταί, εἰκὼν τῆς Παναγίας ἀρχαιοτάτη—ποῦ καὶ τινι «ἐφανερώθη», τοῦτο δὲν λέγεται—φερούσης ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος τὸ παιδίον καὶ κρατούσης ἐπιστολὴν. Εἰς ἐπίμετρον μάλιστα προσθέτουσιν, ὅτι δῆθεν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα εὗρέθη, π. ξίς,—δὲν λέγεται ποίας ὕλης, καὶ τί ἀπέγεινεν ἑκτοτε ἡ πυξίς αὐτῇ—φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν, «Hic, o Virgo, epistola tua in veneratione est».

Amari, ὁ σοφὸς συγγραφεὺς τῆς Storia dei Musulmani di Sicilia, παρὰ τοῦ ὁποίου ἐζήτησα πρὸ ὀκτώ ἐτῶν τινας περὶ τῆς εἰκόνης τῆς Θεομήτορος τοῦ Γραφέως πληροφορίας, εἰλικρινῶς μοι ἀπήντησεν ἐκ Ῥώμης, τὴν 2 Μαρτίου 1878, τὰ ἑξῆς:

«Voici les renseignements qu'on vient de m'envoyer de
 «Messine... Cependant la conclusion ne me donne pas une idée
 «fort avantageuse de la critique des érudits de cette ville...
 «Il est impossible de compter sur des témoignages antérieurs
 «au XII siècle, dans une question comme celle qui vous oc-
 «cupe. Et quant à moi, dans le doute, je me tiendrais à
 «l'hypothèse que la *Madonna del Grafeo* a pris son titre du nom
 «de famille du prêtre Scholarios.

«Les érudits municipaux de Messine, dans l'intérêt des
 «gloires locales, feraient bien mieux d'accepter cette étymo-
 «logie que de courir après la Γραφή d'une Madonne quel-
 «conque.»

Τάσος Α. Νεροῦτσος.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ. Ἡ ἐν φωτογραφικῷ ἀντιτύπῳ προσαρτηθεῖσα εἰκὼν τῆς Παναγίας τοῦ Γραφέως, εἶνε μία ἐκ τῶν χαλκογραφημένων ἐκείνων, αἵτινες ἐν Μεσσηνί διανέμονται κατ' ἔτος τοῖς προσκυνηταῖς, ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῆς *Madonna della Lettera*, τῇ πανηγυριζομένῃ τὴν τρίτην ἡμέραν τοῦ μηνὸς Ἰουνίου.